

Михайлишин У. Б.

*доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»,
судовий експерт сектору мистецтвознавчих, психологічних досліджень
та об'єктів інтелектуальної власності
відділу досліджень у сфері інформаційних технологій
Закарпатського науково-дослідного експертно-криміналістичного центру
Міністерства внутрішніх справ України*

Шмідзен І. Ю.

*викладач кафедри психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

Малета А. І.

*бакалавр психології
ДВНЗ «Ужгородський національний університет»*

САМООЦІНКА У ФОРМУВАННІ СТАТУСУ ПІДЛІТКІВ У ГРУПІ

SELF-ESTEEM IN THE PROCESS OF FORMING STATUS OF TEENAGERS IN A GROUP

У статті розглянуто проблему дослідження самооцінки у формуванні статусу підлітків у групі.

Проаналізовано поняття самооцінки та її особливості. Розглянуто основні підходи до її трактування. Узагальнено, що самооцінка проявляється у здатності оцінювання людиною себе, своїх здібностей, якостей, можливостей. Визначено роль самооцінки у саморегуляції поведінки, виявлено прогностичну, корегувальну або процесуальну, ретроспективну функції.

Встановлено, що самооцінка особистості формується у результаті міжособистісних взаємин та може бути взаємопов'язана із займаним статусом людини у групі. Позиція яку заемає особистість у колективі, її соціально-психологічна адаптація також визначаються рівнем самооцінки.

Здійснено емпіричне дослідження самооцінки та формування статусу підлітків у групі з подальшою статистичною обробкою даних (коефіцієнт кореляції Пірсона). Підібрано комплекс психодіагностичних методик: методика діагностики рівня самооцінки С. А. Будассі; методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейна; методика на визначення рівня самооцінки Г. Н. Казанцевої; соціометрія.

Узагальнивши результати методик дослідження рівня самооцінки особистості виявлено, що у переважній частині досліджуваних підлітків переважає адекватна самооцінка. Менша частина учнів мають надмірно завищений або занижений рівень самооцінки. Особи, у яких адекватний рівень самооцінки можуть ставити реально досяжні цілі. У них проявляється здатність об'єктивно оцінити себе, співставити свої знання, уміння, здібності та можливості із наявною ситуацією при виконанні певних завдань.

Показники соціометричного дослідження свідчать про те, що між досліджуваними учнями позитивні взаємини. У колективі панує сприятливий соціально-психологічний мікроклімат.

За допомогою статистичної обробки даних, а саме кореляційного аналізу, визначено взаємозв'язок між показниками методик. Встановлено, що самооцінка позитивно корелює із соціометричним статусом особистості. Чим вищий рівень самооцінки виявлено у підлітків, тим більше вони схильні займати лідерські позиції у колективі. І навпаки, чим нижчий рівень самооцінки виявлено у досліджуваних учнів, тим нижчий соціометричний статус вони можуть займати, а саме позиції ізольованих та зневажених у колективі.

Ключові слова: самооцінка, рівень домагань, статус, соціометричний статус, взаємини, підлітковий вік.

The issue of self-esteem research during the formation of a status of teenagers in a group has been examined in the paper.

The term of self-esteem and its peculiarities have been analyzed. The main approaches to interpreting the meaning of self-esteem have been examined. It has been generalized that the self-esteem appears as an ability of a person to evaluate itself, its skills, qualities, possibilities. The role of self-esteem in a behavior self-regulation has been determined, as well as prognostic, corrective or processive, retrospective functions have been discovered.

It has been determined that an individual's self-esteem is developed as a result of interpersonal relations and may be interrelated to the status hold in a group. The position that the individual occupies in the group, its social and psychological adaptation are also determined by the level of self-esteem.

An empiric research of self-esteem and status formation of teenagers has been conducted with the further statistic data processing (Pearson product-moment correlation coefficient). A set of psychodiagnostic methods has been selected, including self-esteem level diagnostic test by Budassi, self-esteem diagnostic method by Dembo-Rubinstein, self-esteem level definition test by H. N. Kazantseva, sociometry.

Results of research of a personality's self-esteem level have been generalized, and it was found out that the majority of the studied adolescents demonstrate an adequate self-esteem. A small number of students have an excessively high or low level of self-esteem. Persons demonstrating an adequate level of self-esteem can set realistic achievable goals. They

perform the ability to evaluate themselves objectively, compare their knowledge, skills, abilities and opportunities with the current situation when completing certain tasks.

Indexes of sociometric research testify that researched students have positive relationships. A favorable social and psychological climate dominates in the group.

The correlation between the indicators of the methods was determined due to the statistical data processing, namely correlation analysis. It was defined that self-esteem is positively correlated with the sociometric status of the individual. The higher the level of self-esteem found in teenagers, the more they tend to take leadership positions in a group. Conversely, the lower level of self-esteem has been determined in the studied students, the lower sociometric status they can occupy, namely the positions of isolation and disrespect in a group.

Key words: self-esteem, level of demands, status, sociometric status, relationships, teenage.

Вступ. Розгляд поняття самооцінки особистості на даний час залишається достатньо актуальним, адже значна кількість аспектів представленого явища повністю не досліджена. Самооцінка відіграє важливу роль у формуванні особистості, зокрема у становленні її індивідуальності, поглядів, амбіцій. Самооцінка великою мірою визначає поведінку людини та її стиль життя, впливає на соціальні відносини особистості.

Самооцінка особистості може впливати на формування групового статусу, що є особливо актуальним у підлітковому віці. Таким чином, важливим є розгляд самооцінки та групового статусу на даному віковому етапі.

Підлітковий вік є перехідним та суперечливим періодом у житті людини. Перехід від дитинства до дорослості супроводжується якісною перебудовою різних аспектів психіки. Відбувається інтенсивний особистісний розвиток та формування, зокрема і самооцінки.

Самооцінка підлітка є однією із ключових складових становлення особистості та може впливати на міжособистісну взаємодію. Взаємовідносини з людьми є особливо необхідними у даному віковому періоді. Адже, підлітковий вік є одним з найважливіших етапів соціалізації особистості, її занурення у систему людської культури та суспільних цінностей.

Актуальним дане дослідження є через те, що проблематика взаємозв'язку самооцінки підлітків та групового статусу на даний час повністю не досліджена. Багато аспектів потребують уточнень та подальшого вивчення.

Виклад основного матеріалу. У результаті розгляду теоретичного аспекту даної проблематики з'ясовано, що самооцінка, як свідчать дослідження Г. Костюка, К. Левіна, А. Маслоу, К. Роджерса та інших, є складним, багатоаспектним феноменом, що досліджується в філософії, соціології, психології та педагогіці, тобто є предметом міждисциплінарного дослідження. Більшість дослідників (У. Джеймс, К. Роджерс, І. Кон, та ін.) розглядають самооцінку як оцінку особистістю самої себе, своїх здібностей, якостей і місця серед людей.

Необхідно зазначити, що визначення поняття самооцінки у психології є дискусійним. Одні науковці вважають Я-концепцію і самооцінку провідними і самостійними новоутвореннями самосвідомості особистості (У. Джеймс, І. Кон, К. Роджерс), інші відносять самооцінку як компонент Я-концепції (Р. Бернс), розглядають також самооцінку як процес, результатом якого є Образ-Я (Г. Гуменюк).

Визначимо у цілому самооцінку як основний структурний компонент самосвідомості, який виконує регуляторну і захисну функції, впливаючи на поведінку, діяльність і розвиток особистості, її взаємодії з іншими людьми [2].

За допомогою самооцінки здійснюється саморегуляція поведінки особистості. Людина в процесі спілкування постійно порівнює себе з «еталоном» і залежно від результатів перевірки, залишається задоволена або незадоволена собою.

Самооцінка не є сталою, вона змінюється залежно від обставин. Засвоєння нових оцінок може змінювати значення попередніх. Самооцінка – важливий спосіб саморегуляції. Формуючись у процесі діяльності, вона має декілька етапів і певні особливості: прогностична – відображає етап орієнтування у своїх можливостях в майбутній діяльності; корегувальна або процесуальна – проявляється в процесі діяльності та спрямована на її корекцію, залежно від обставин, які виникають; ретроспективна – оцінка результатів діяльності [3].

Особистість, складаючи собі оцінку, одночасно формує власні суб'єктивні орієнтації, звісно, в контексті очікуваних подій. Власна оцінка впливає не тільки на таку характеристику як спрямованість суб'єктивних орієнтацій, а навіть на їх модальність, стійкість. Суб'єктивні орієнтації особистості передбачають сукупність соціальних настановлень, елементів знань, стереотипів поведінки, оцінок, переконань, намірів [5].

Ступінь адекватності самооцінки є однією з найбільш значущих її характеристик, оскільки показує наявність чи відсутність збігу між реальними успіхами із судженням суб'єкта про себе. У зв'язку з цим самооцінка може бути адекватною або неадекватною (неадекватною заниженою або неадекватною завищеною). Про гармонійний розвиток особистості свідчить адекватна або дещо завищена самооцінка. Різко завищена оцінка себе порівняно з реальними результатами в діяльності та поведінці свідчить про деформацію особистості. Знижена самооцінка також не сприяє психічному розвитку, оскільки породжує невпевненість у собі, відсутність належних вимог до себе, перешкоджає здійсненню саморегуляції і самовиховання [3].

Самооцінка не є щось дане, властиве особистості від народження. Формування самооцінки відбувається в процесі діяльності і міжособистісної взаємодії. Соціум значною мірою впливає на формування самооцінки особистості, оскільки формування оптимальної самооцінки сильно залежить від справед-

ливості оцінки цієї людини іншими людьми. Адекватне оцінювання себе в ситуації взаємодії з іншими людьми є одним з основних показників соціально-психологічної адаптації. Якщо самооцінка деформована, то це вже достатня умова для соціальної дезадаптації [1].

Так як формування самооцінки відбувається і у процесі міжособистісної взаємодії, то рівень самооцінки може бути взаємопов'язаний із соціометричним статусом у групі.

Статус визначається як досить стійка позиція, яку людина займає у соціальному просторі в межах інституціолізованої взаємодії.

Статус – це місце особистості у системі суспільних відносин (позиція у соціальному просторі), яке передбачає виконання нею певних функціональних обов'язків, які пов'язані із соціальними ролями.

Соціальний статус забезпечується завдяки власним особистісним якостям, а неособистісний чинник, хоч і відіграє важливу роль, у первинній соціалізації, не визначає автоматично місця особистості в суспільстві. При цьому, авторитет і престиж є головними складовими статусу. А сам статус визначається як величина престижу у спілкуванні з іншими, і саме у процесі спілкування вбачають найповніше розкриття сутності людини через її ставлення до інших, що спостерігається під час безпосередньої взаємодії людей [4].

Емпіричне дослідження самооцінки та формування статусу підлітків у групі проведено на базі Нижньоселищенський ліцей Хустської міської ради. Вибірку склали учні 9 класу у кількості 26 осіб.

Враховуючи особливості даної вибірки, мети та теми нашого дослідження, нами був підібраний комплекс психодіагностичних методик: методика діагностики рівня самооцінки С.А. Будассі; методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейна; методика на визначення рівня самооцінки Г. Н. Казанцевої; соціометрія.

У результаті емпіричного дослідження ми отримали наступні результати:

Методика діагностики рівня самооцінки С. А. Будассі.

Високий рівень самооцінки виявлено у 30% (8 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Вище середнього рівень виявлено у 18% (5 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Середній рівень виявлено у 43% (11 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Нижче середнього рівень не виявлено у жодного підлітка від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Низький рівень виявлено у 9% (2 підлітки) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

За методикою діагностики рівня самооцінки С. А. Будассі визначено, що у даній вибірці переважає середній рівень самооцінки (43%). Отримані показники свідчать про те, що у більшості підлітків реалістичний рівень оцінки себе, своїх можливос-

тей. Для підлітків у яких переважає адекватна самооцінка, не проблема визнати, що чогось потрібно навчитись, десь прикласти більше зусиль, а від чогось відмовитись. Усі ці дії не викликають значного негативного емоційного сплеску.

Результати за даною методикою зображено на рис. 1.

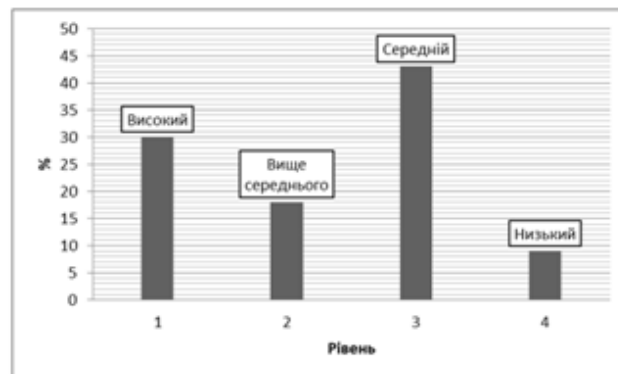

Рис. 1. Показники групового дослідження у % за методикою діагностики рівня самооцінки С. А. Будассі

Методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейна;

Рівень домагань:

Дуже високий рівень виявлено у 4% (1 підліток) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Високий рівень виявлено у 40% (11 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Середній рівень виявлено у 28% (7 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Низький рівень виявлено у 28% (7 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Самооцінка:

Дуже високий рівень виявлено у 8% (2 підлітки) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Високий рівень виявлено у 36% (9 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Середній рівень виявлено у 40% (11 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Низький рівень виявлено у 16% (4 підлітки) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

За методикою діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейна визначено, що у даній вибірці переважає середній (40%) та високий (36%) рівень самооцінки. Отримані показники свідчать про те, що у більшості підлітків реалістичний рівень оцінки себе, своїх можливостей. Підлітки у яких переважає високий та середній рівень легко приймають свою зовнішність, здібності, можуть щось змінювати, але не будуть надавати цим змінам надмірного значення на відміну від досліджуваних із низькою та дуже високою самооцінкою.

Результати за даною методикою зображено на рис. 2.

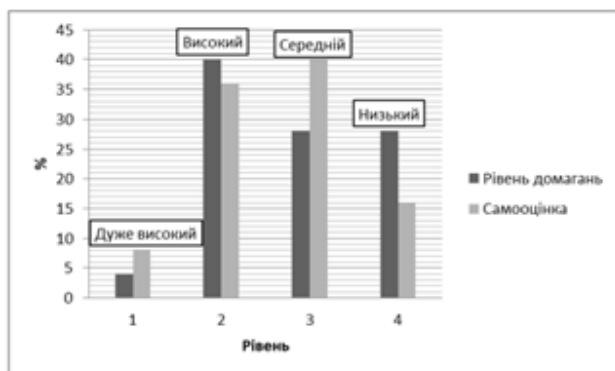

Рис. 2. Показники групового дослідження у % за методикою діагностики самооцінки за Дембо-Рубінштейн

Методика на визначення рівня самооцінки Г. Н. Казанцевої;

Високий рівень виявлено у 36% (9 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Середній рівень виявлено у 53% (14 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

Низький рівень виявлено у 11% (3 підлітки) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

За методикою на визначення рівня самооцінки Г. Н. Казанцевої визначено, що у даній вибірці переважає середній рівень самооцінки (53%). Отримані показники свідчать про те, що у більшості учнів реалістичний рівень оцінки себе, своїх можливостей. Адекватна самооцінка більшості учнів може свідчити про те, що вони усвідомлюють свої бажання, оцінюють свої можливості, здійснюють певні кроки щодо прийняття рішень без негативних переживань через свої здібності.

Результати за даною методикою зображено на рис. 3.

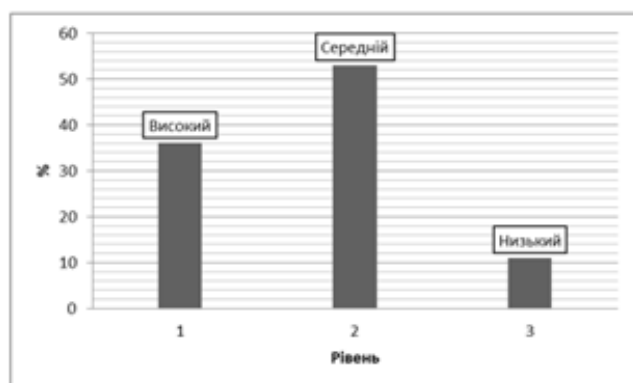

Рис. 3. Показники групового дослідження у % за методикою визначення рівня самооцінки Г. Н. Казанцевої

Отже, проаналізувавши результати методик на визначення рівня самооцінки виявлено, що у більшості досліджуваних переважає адекватна самооцінка. Підлітки з адекватною самооцінкою можуть сприймати критику залежно від того, наскільки вона

справедлива чи ні. Якщо підліток з критикою погоджується, то бере до уваги, якщо ні – просто відкидає. Більшість досліджуваних даної вибірки може визнати, що чогось потрібно навчитись, десь прикласти більше зусиль, а від чогось відмовитись. Підлітки у більшості випадків не переймаються, що не можуть досягти певних цілей, що щось у них виходить не ідеально або що вони чогось не вміють.

Соціометрія.

За соціометричним статусом «лідер» виявлено 35% (9 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

З частим вибором виявлено 53% (14 підлітків) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

За соціометричним статусом «зневажений» виявлено 8% (2 підлітки) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

За соціометричним статусом «ізолюваний» виявлено 4% (1 підліток) від загальної кількості досліджуваних даної вибірки.

За результатами соціометричного дослідження виявлено, що у більшості досліджуваних даної вибірки переважає соціометричний статус «З частим вибором» (53%), найменше учнів отримали статус «зневажений» (8%) та «ізолюваний» (4%). Дані показники можуть свідчити про позитивні взаємини між досліджуваними учнями та досить сприятливий мікроклімат у колективі.

Результати соціометричного дослідження зображено на рис. 4.

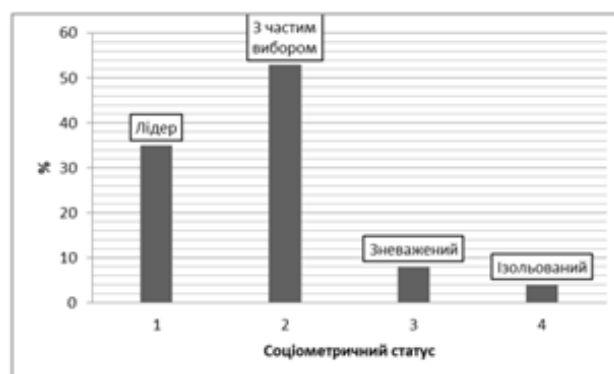

Рис. 4. Показники соціометричного дослідження у %

У результаті кореляційного аналізу (коефіцієнт кореляції Пірсона) встановлено, що рівень самооцінки позитивно корелює із соціометричним статусом в групі. Розглянемо детальніше визначені кореляційні взаємозв'язки.

Встановлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між рівнем самооцінки (методика діагностики рівня самооцінки С. А. Будасі) та соціометричним статусом у групі ($r = 0,844^{**}$; $p < 0,01$).

Встановлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між рівнем самооцінки (методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейна) та соціометричним статусом у групі ($r = 0,856^{**}$; $p < 0,01$).

Встановлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між рівнем самооцінки (методика на

визначення рівня самооцінки Г. Н. Казанцевої) та соціометричним статусом у групі ($r = 0,893^{**}$; $p < 0,01$).

Також, встановлено позитивний кореляційний взаємозв'язок між рівнем домагань (методика діагностики самооцінки Дембо-Рубінштейна) та соціометричним статусом у групі ($r = 0,856^{**}$; $p < 0,01$).

Дані кореляційні зв'язки вказують на те, що чим вищий рівень самооцінки та рівень домагань виявлено у підлітків, тим вищим у них соціометричний статус у групі (лідер, з частим вибором). І навпаки, чим нижчий рівень самооцінки проявляється у підлітків, тим більше може бути виражений низький соціометричний статус (ізолюваний, зневажений).

Таким чином помітно, що підлітки із вищим рівнем самооцінки більшою мірою будуть схильні стати лідером у колективі, на відміну від осіб із низьким рівнем самооцінки.

Висновки. У результаті дослідження узагальнено теоретичні підходи щодо визначення самооцінки та соціального статусу у групі. Таким чином з'ясовано, що не існує однозначного погляду на самооцінку особистості. Її трактують як компонент Я-концепції і як самостійне новоутворення особистості. Але в цілому більшість науковців визначають самооцінку особистості як здатність оцінювати себе, свої можливості та здібності, якості. Залежно від рівня самооцінки людина здатна адекватно оцінити ситуацію, свої здібності. Або ж переоцінювати, недооцінювати свої можливості у разі надмірно завищеної або заниженої самооцінки.

Встановлено, що самооцінка відіграє важливу роль у саморегуляції та має певні особливості. Вона виконує прогностичну, корегувальну або процесуальну, ретроспективну функції. Тобто вона дозволяє людині орієнтуватись у своїх можливостях, корегувати дії залежно від обставин, оцінювати результати діяльності.

Виявлено, що самооцінка особистості може бути взаємопов'язана із статусом, який займає особистість у групі. Даний взаємозв'язок наявний тому, що самооцінка формується також у результаті міжособистісної взаємодії. Соціальний статус значною мірою залежить від оцінки людини іншими людьми. Також, адекватна самооцінка може допомогти при соціально-психологічній адаптації у колективі.

У результаті емпіричного дослідження діагностовано рівень самооцінки підлітків та їх соціометричний статус у колективі. За допомогою кореляційного аналізу визначено взаємозв'язок між показниками методик. Таким чином встановлено, що у більшості представників даної вибірки переважає адекватний рівень самооцінки. Більшість осіб здатні реально оцінити себе, свої якості, здібності, можливості. На відміну від осіб із надмірно завищеним або заниженим рівнем самооцінки, вони здатні ставити собі об'єктивно досяжні цілі.

У результаті соціометричного дослідження з'ясовано, що у колективі сприятливий мікроклімат. Даний результат може свідчити про позитивні взаємини між досліджуваними учнями.

За допомогою кореляційного аналізу визначено, що між рівнем самооцінки та соціометричним статусом наявний позитивний кореляційний зв'язок. Тобто, учні із вищим рівнем самооцінки більш схильні займати позицію лідера у колективі. Особи з низьким рівнем самооцінки частіше займають статус ізолюваного або зневаженого.

Питання розглянуті у даній статті повністю не розкривають проблему дослідження самооцінки у формуванні статусу підлітків у групі. Актуальними залишаються теоретичні та емпіричні дослідження даної проблематики у різних вікових категоріях та вивчення впливу різних факторів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Дмитрієва С.М., Гуменюк Т.С. Розвиток самооцінки та рівня домагань старшокласників як умова підвищення їх конкурентоздатності. *Матеріали наук.-практ. Конфер. «Конкурентоспроможність в умовах глобалізації: реалії, проблеми та перспективи»*. Житомир. 2015. С. 35–37.
2. Дядюкіна Є.В. Самооцінка як міждисциплінарне поняття. *Науковий вісник Донбасу*. 2011. № 1 (13). С. 37–45.
3. Криворучко Т.І. Особливості розуміння самооцінки в сучасній психологічній науці. *Медсестринство*. 2015. № 4. С. 19–22.
4. Лапшова Н.С. Соціально-психологічні кореляти соціометричного статусу студентів у групі: на здобуття наукового ступеня кандидата психологічних наук: 19.00.05/ Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Київ. 2021. С. 241.
5. Попович І.С. Самооцінка – стрижневий компонент соціальних очікувань особистості. *Актуальні питання сучасної педагогіки та психології: наукові дискусії: матеріали міжнар. наук.-практ. конф. Львів: ГО «Львівська педагогічна спільнота»*. 2014. С. 55–58.